

H E T W A T
E R P R O J E
C T V A N W.
N. R O S E
R O T T E R
D A M (1 8
4 1 - 1 9 9 8)

Inleiding

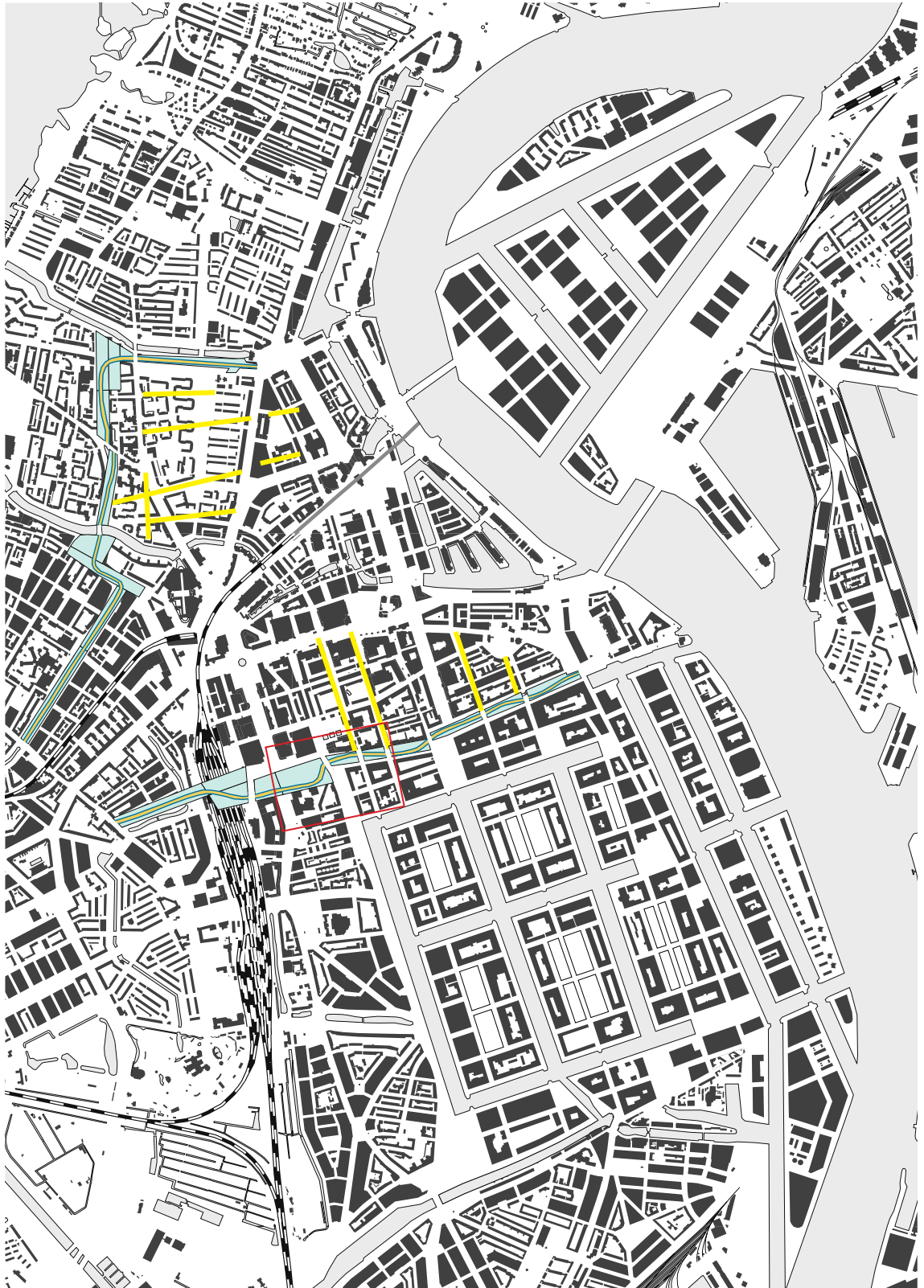
Op verzoek van het bureau Monumenten van de gemeente Rotterdam is nader onderzoek verricht naar de betekenis van het zogenaamde Waterproject van Willem Nicolaas Rose, Stadsarchitect te Rotterdam van 1839 tot 1855. Dit zowel in historisch maatschappelijke als civiel-technisch en stedenbouwkundige context. De aanleiding tot dit onderzoek is de vraag of de nog aanwezige singeltracés van het Waterproject: de Wester-en Mauritssingel, de Spoorsingel, de Noordsingel en het Noordplein, de Crooswijksesingel en de Boezemsingel, een zodanig bijzondere structuur vormen dat zij in aanmerking dienen te komen voor de aanwijzing als beschermd stadsgezicht.

Onderstaand onderzoek zal stapsgewijs inzicht verschaffen in de historische en stedenbouwkundige achtergronden van zowel het in 1842 gelanceerde Waterproject als de, hiermee samenhangende, middennegentiende-eeuwse plannen voor de stadsuitbreiding van Rotterdam.

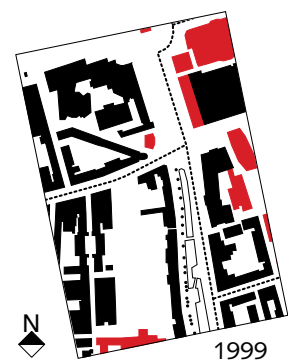
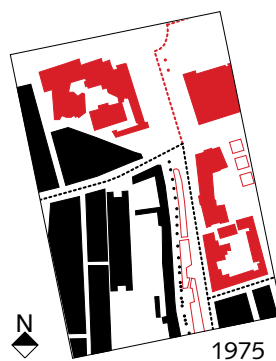
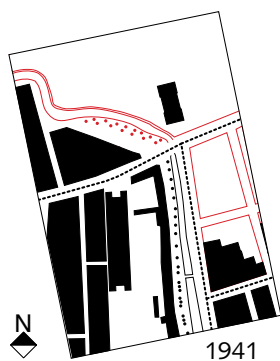
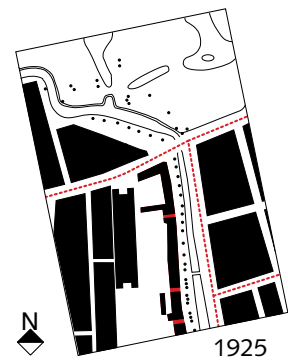
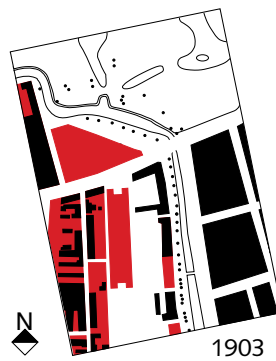
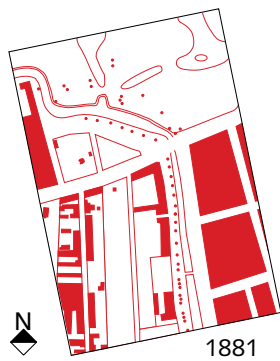
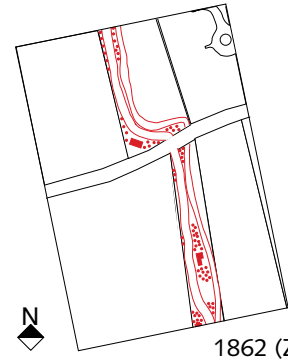
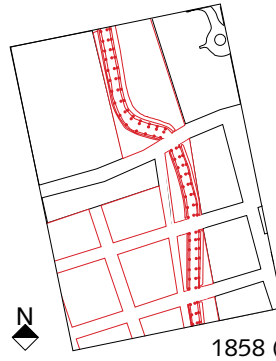
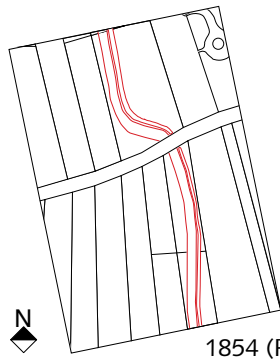
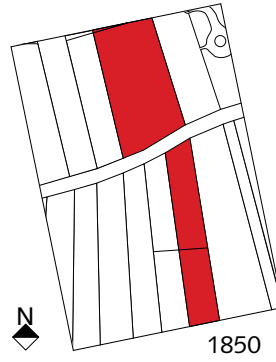
Voor een gedetailleerde waardestelling van de nog resterende onderdelen van Roses Waterproject zij verwezen naar het rapport 'Waterproject 1854' van Mariëtte Kamphuis van het bureau Camp en Kamphuis.

'What if'.

Cartografische simulatie van drie stedenbouwkundige lagen: stratenplan Cool en Rubroek, en Feijenoord (±1842); Waterproject (1854); Coolpolderplan (1858)

Morfologische studie naar stedenbouwkundige ontwikkeling van kruising Westersingel/Kruiskade, Waterproject 1850-1999.

Het Waterproject in 23 stappen

1. Overstijg.

De transparante en regelmatige figuur waarin W. N. Rose in successievelijke hoedanigheden van Stadsarchitect (1839-1855), ingenieur (1855-1858) en adviseur van Gemeentewerken (1858-1877) de mechanisering en hygiënisering van Rotterdam trachtte te integreren, was uit een aantal lagen opgebouwd. Iedere stap werd gezet vanuit een specifiek werkveld, maar breidde zich daarna uit naar een algemene strategie voor de stad. De eerste stap werd gezet in 1841 met de openbaring van Rose Waterproject: een project ter verbetering van de doorspoeling van de stad met schoon water en de afvoer van het vuile water. Er werd naargestreefd de kwaliteit van het water in de buitendijkse 'waterstad' te evenaren in de binnenstad. Daartoe wilde Rose de waterhuishouding van de stad loskoppelen van die van het Hoogheemraadschap van Schieland door op ruime afstand van de stadsvesten twee, als bolwerken omklede, waterlopen aan te leggen waarvan de doorspoeling zal worden verzorgd door twee stoomgemalen, één bij de Zalmhaven en één bij het Oostplein. Retorisch gepresenteerd als een reactie op de choleragolven die de stad teisterden, behelsde het plan in feite de herschikking van het (water)circulatiesysteem van de stad als geheel en werd de stad, door haar loskoppeling van een regionaal poldersysteem, opgevat als één waterhuishoudkundig mechanisme. Het project kan dan ook op verschillende niveaus worden geïnterpreteerd, die het louter hygiëniserende verre overstijgen.

2. Sla over.

Ten eerste bracht het Waterproject een grote verandering in de infrastructuur van vaarwegen. Via een nieuw systeem van sluizen en grachten wilde Rose de scheepvaart over de Maas, dat voortaan alleen in de zeventiende-eeuwse 'waterstad' mocht komen, scheiden van het Schie- en Rotteverkeer, dat niet verder dan de middeleeuwse 'landstad' kon komen. Het idee van de stad als een transformator tussen verschillende schalen van scheepvaart werd op zeer expliciete wijze tot inzet gemaakt van het stedelijke project.¹

3. Pomp.

Ten tweede dienden de nieuwe waterlopen van het Waterproject ter ondersteuning van het ecosysteem; bij vloed werd Maaswater door de stad heengepompt om bij eb weer vuil afgevoerd te worden. Hiervoor werd een systeem van pompen, sluizen, duikers, vloeiputten en riolen aangelegd. Te kleine stadsgrachten zouden worden gedempt. Slachtplaatsen en andere vervuilende industrieën werden buiten de toenmalige bebouwde kom verplaatst. Voor de stad buiten de

vesten projecteerde Rose twee singels met de bijbehorende stoomgemalen. Hiermee konden de enkele meters boven rivierniveau gelegen poldersloten volgepompt worden met schoon water, dat dan door de gestaag verstedelijkende lanen zou lopen en vuil weer zou afvloeien. De twee singels waren met andere woorden de twee grootste en meest zichtbare onderdelen van een operatie die de hele stad betrof.

4. Paradeer.

Ten derde werd de stad als een stedenbouwkundig en bestuurlijk organisme gesystematiseerd en werd er opnieuw een uitspraak gedaan over de territorialiteit en de vorm van de stad. De singels - de uitwendige slagaders van het Waterproject - werden door Rose omkleed met een profiel dat bestond uit een singel, een dijk met een strakke rij van drie bomen en een wetering. Dit stedelijke type had een militaire oorsprong: het bolwerk of de boulevard, dat in eerste plaats diende om de troepen gemakkelijk langs de stadsrand te laten paraderen. Gezien Roses opleiding als genie-officier is - ondanks de opheffing van de vestingstatus en hiermee gepaard gaande ontmanteling van omsingelde vestingwerken - een dergelijke militair aandoende structuur niet vreemd. Ook bij de historische vestingwerken hadden de singels immers een belangrijke functie in de waterhuishouding, mede in verband met het inundatiestelsel. Mogelijk heeft Rose zijn inspiratie voor 'spoeltechniek' en waterbeheersing via sluizen en pompen van zijn Waterproject uit deze historische militaire structuren opgedaan.

Het is zelfs denkbaar dat Rose met dit project wilde aantonen dat militaire genie-technieken voor de verdediging van de pre-moderne stad bijzonder goed zijn te gebruiken voor civiele doeleinden als de implementatie van een nieuwe waterhuishouding, om daarmee zijn overgang van genie naar de gemeente te markeren.

6. Maak mooi.

Het Waterproject was ten vierde een zeer pragmatisch uitgevoerde onroerendgoedoperatie. De grillige vorm van de singels komt voort uit het feit dat het ging om de invulling van een streng van bestaande lange polderpercelen. Harde breuken van deze, ten opzichte van elkaar verspringende, percelen moesten worden genivelleerd zodat deze zich op een natuurlijke wijze aaneen zouden rijgen. Dit alles om de condities te scheppen voor een aantrekkelijk woonklimaat. Door de singels mooi te stroomlijnen met een landschappelijke inrichting en de flankerende bouwpercelen met vrijstaande villa's en grote tuinen hier goed op aan te sluiten, appelleerde Rose bewust aan de smaak en woonbehoefte van de beter gesitueerden uit de burgerij. Net zoals water en verkeer, werd ook de esthetische sensitiviteit van de stedelijke economie op pragmatische wijze gekanaliseerd. Het inspelen op het verlangen en de smaak van de stedeling is immers een belangrijke voorwaarde voor ieder stedelijk project. De ingenieur kanaliseert en concentreert niet alleen goederen, uitwerpselen, water en mensen maar ook gevoelens en verlangens naar het schone. Net

zoals in de promenades die Alphanand aanlegde in het Parijs van Baron Haussmann, is "Le Beau" slechts een specifieke categorie van "L'Utile".

7. Simuleer.

In 1859 tekenden de bekende (tuin)architecten J.D. Zocher jr. en L.P. Zocher het contract voor het ontwerp, de landschappelijke inrichting en - voor een deel - het onderhoud van de aan te leggen singels van de uitgevoerde versie van het Waterproject uit 1854. In Rotterdam doen zij dat op vrijwel dezelfde wijze als bij zijn stadswandelingen op de ontmantelde vestingsteden, waar hij de vroegere bolwerken transformeert tot lineaire parken in Engelse Landschapstijl met laanbomen, boomgroepen, 'coulissen' en follies. Alsof het een ontmanteld bolwerk betrof verweefde hij het parkmodel met het model van boulevards door het gebruik van brede en rechte flaneerpaden. Op deze wijze simuleren de singels van de Zochers indirect dat er eerder bolwerken lagen, zoals die voorkomen in de virtuele werkelijkheid van Roses eerste ontwerp.

8. Transponeer.

Het transponeren naar de periferie van de stad van eerst het boulevard-model en vervolgens het ontmantelde-stadmodel was niet louter een visuele manipulatie; ook de stedelijke strategie van de boulevard en het park werd ingezet, met name het feit dat een afscheiding een as kan worden van waaruit nieuwe verstedelijkingsprocessen kunnen plaatsvinden, zowel naar buiten, het lege land in, als naar binnen, richting de dichtslibbende oude stad. De rand als startpunt van nieuwe stedelijke ontwikkelingen was een strategie die zijn meest bekende uitwerking vond in Parijs, waar zowel de ongeplande groei van de faubourgs als de aanleg en doorbraak van de boulevards in de negentiende eeuw gebeurde vanuit de ring van boulevards, die onder Louis XIV halverwege de zeventiende eeuw was aangelegd.

9. Draai om.

De keuze voor de gebruikte ontwerpmodellen is echter ingegeven door het feit dat Rose met het Waterproject veel meer wilde dan slechts het water verversen. In vorm en werking past het Waterproject daarom in het eeuwenoude proces van omdraaiing, waarbij stedelijke begrenzing het startpunt wordt voor nieuwe stedelijke ontwikkelingen. De verstedelijking van de Ommelanden ontstaat langs de ruimtelijke en technische parameters die juist zijn aangelegd om de stad af te scheiden van haar omgeving.²

10. Snij door.

Wat niemand wist voordat Hetty Berens het ontdekte en publiceerde, was dat Rose tegelijk met

of net na het Waterproject van 1841 een stede­bouw­kundig plan maakte voor de gebieden tussen de singels van het Waterproject en de stads­vesten: 'Het rapport omtrent den toestand der bebouwde gedeelten van de polders Cool en Rubroek en Voorstellen door gepaste maatregelen dien toestand langzamerhand te verbeteren, alsmede de wijze van aanbouw voor het vervolg te bepalen en zoodanig te regelen, dat het, in het vervolg van tijd, een regelmatig gedeelte der stad Rotterdam worden kan.' Dit eerste 'Coolpolderplan' bestaat uit een diepgaand survey van de eigendoms­verhoudingen, de bebouwings­maten, de straat­breedtes etcetera. van het Lanenkwartier ten westen en ten noordoosten van de stad. Verder bevat het plan een tekening met een grid­vormig straten­patroon tussen de singels en de vesten dat de bestaande lanen van het Lanenkwartier doorsnijdt. Daarnaast zijn er precieze voorschriften voor straat­breedtes, straat­bedekking, bebouwings­voorschriften en naast de algemene voorzieningen als water­leiding, riole­ring en verlichting, allerlei specifieke 'attributen' als publieke waterpompen, politie­in­richtingen, melkkiosken en speeltuinen.

11. Spoel.

Het uitbreidingsplan voor Cool en Rubroek kunnen we zien als een uitbreiding over het gehele stedelijke territorium vanuit de twee lijnen die Rose had getrokken met zijn Waterproject. De twee plannen zijn bewust getimede stappen voor één integraal stedelijk project: een hygiënisch, technisch en esthetisch beleg van de vervuilde pre-moderne stad. Het Waterproject behelsde het aanleggen van twee ontwikkelingsassen ver buiten de stads­vesten en het in werking stellen van een mechanisch systeem. Het uitbreidingsplan doorbrak het weefsel van de honderden meters lange polderpercelen door dwars hierop straten van de singel tot aan de stads­vesten te trekken. Hierdoor zou de stad zich openen richting de nieuwe frisheid van de singels, zou het verkeer dwars door de stad kunnen spoelen en zouden er bebouwbare blokken ontstaan.

12. Trek door.

De derde stap in het beleg van Rotterdam door Rose werd gedaan in 1858. In dat jaar presenteerde Rose het 'Plan tot aanleg van nieuwe straten in de polders Cool en Rubroek'. Rose liet met dit voorstel de stad buiten zijn net nieuwe oevers treden. Terwijl de singels in het plan uit 1842 nog een grens van de stad betekenden, maakte Rose ze hier tot het nieuwe vertrekpunt van waaruit een geheel nieuwe stad kon ontstaan die zich zou uitstrekken tot aan Delfshaven. Door het startpunt van een stedelijke transformatie niet te plaatsen in een satellietstad, maar ook niet aan de rand van de oude stad, maar daar tussenin, bij een singel in het midden van onbebouwd polderland, was het tegelijk mogelijk om de oude stad te vernieuwen en een nieuwe stadsuitbreiding met een nieuwe schaal te realiseren. Het Lanenkwartier zou worden omgevormd tot een planmatig ingericht pastuk tussen de oude en de nieuwe stad bestaande uit immense rechthoekige eilandblokken met een orthogonaal stratenstelsel, waarbij de oude polderlanen de

structuur aangaven. Hierbij werden de straten van het uitbreidingsplan voor Rubroek ook de stad ingetrokken. De twee richtingen ontmoeten elkaar in de verbrede Hoogstraat.

13. Hoop op.

Nu, met de derde stap, was het stedenbouwkundige project in zijn hoofdlijnen volledig geformuleerd en bleek de volle omvang van Roses ambitie met de stad. De enorme schaal en ingrijpendheid werd door Rose als volgt beargumenteerd: "de gewichtigste reden van allen, die tot het voordragen van dit project heeft geleid, is: de toekomst van de gemeente Rotterdam. De toenemende welvaart en bevolking kan, in den loop van 10 jaren, woningen vorderen voor eene bevolking van 40.000 menschen. In de binnenstad is de bevolking opgehoopt en bedraagt meer dan 45.000 zielen; dat is zoo als men later te zien zal krijgen, ruim 20.000 menschen te veel. Wil men werkelijk van dat belangrijk gedeelte van de stad een ruim en gezond verblijf maken, dan moeten die 20.000 menschen verhuizen. Daardoor kan men nu reeds voorzien, dat er, in een zeker tijdsbeloop behoefte zal zijn aan woningen voor 60.000 mensen".³

14. Systematiseer.

De zekerheid over de kwantitatieve ontwikkeling van Rotterdam van Roses diagnose vinden we terug in de vorm van het plan. Een geometrisch grid van kanalen en bebouwde eilanden zou Coolpolder tot een orthogonaal Venetië transformeren, ofwel tot een gesystematiseerde Waterstad. De nieuwe straten door het lanenkwartier verbinden het organische weefsel van de oude stad met de Cartesiaanse orthogonaliteit van de kanalen, bassins, de kades, de straten, de plantsoenen en de bomenrijen van de nieuwe stad. De verbinding tussen de historische en de a-historische stad is een arcadische promenade.

15. Scheid.

De eilandblokken zouden in het westen bestaan uit pakhuizen en woningen, zowel voor de welgestelden als de arbeiders. Wat het eerste opvalt, is de immense schaal van het nieuwe stedelijke systeem. De eilanden in Cool zouden ongeveer een oppervlakte hebben van 650 bij 350 meter; de parken er middenin zouden 400 bij 250 meter worden; de bouwblokken zijn 100 bij 100 of 100 bij 150 meter, de straten zijn minstens 25 meter breed en de kanalen 75 meter. De scheiding van het oude Rotterdam in een 'landstad' en een 'waterstad' is in het plan van Rose op de spits gedreven. Ten noorden van de tegenwoordige Westzeedijk lagen de eilandblokken in een waterstructuur die was aangesloten op de Schie, de stadsvesten en de Rotte. De bedrijven waren hier ingericht op de binnenvaart. Ten zuiden van deze lijn lagen de eilandblokken middenin de rivier. Hier was de stad volledig ingesteld op de zeevaart. Een immens plein ten oosten van het oude

Delfshaven verbond de twee watersystemen; het fungeerde als een overslagplateau van goederen en mensen tussen de binnenvaart en de zeevaart, en dus ook tussen de twee economische schalen van het regionale en het internationale. Deze strikte scheiding tussen binnen- en zeevaart werd evenwel gezien als een barrière voor de ontwikkeling van de toenmalige handel.⁴

16. Ontdek.

Het plan bevat een aantal toevoegingen en details die iets zeggen over de wijze waarop de drie lagen - Waterproject, stratenplan Cool en Rubroek, Coolpolderplan - die over het gebied ten westen van de stad zijn heengelegd en samen Roses stedenbouwkundig project vormen. Ten eerste is er uiteraard de wigvormige uitbreiding van de stad op Feijenoord. Meer dan een eeuw heeft men gedacht dat het deel was van het uitbreidingsplan uit 1858; dat Rose de eilandblokken waarmee hij de Coolpolder vulde ook gebruikte om de zuidstad te creëren, alleen dan in een iets andere configuratie. Hetty Berens heeft ontdekt dat het uitgewerkte plan voor Feijenoord niet uit 1862 dateert, maar uit 1843; het is dus geen uitwerking van een deel van het plan uit 1858, maar gaat er zelfs met vijftien jaar aan vooraf. Rose maakte de tekening van een nieuwe stad op zuid in het kader van een ambitieus plan voor de uitbreiding van de stad en de haven geheten 'Denkbeelden omtrent de uitbreiding van de stad Rotterdam'.⁵

17. Geef op.

De figuur van eilanden omgeven met kanalen en bezet met woon-werkblokken is dus een configuratie die is bedacht voor een tabula rasa, voor een geheel nieuw soort stad die zich in dienst zou stellen van de mechanismes van de 'de grote vaart' en iedere band met de historische stad had opgegeven. De in 1858 geprojecteerde eilandblokken op Cool zijn dus - in tegenstelling tot wat we op moeten maken uit alle literatuur vóór Hetty Berens - niet te begrijpen als een verdere extrusie van de straten tussen het Waterproject en de stad, maar als een projectie op de oude stad van een concept dat specifiek voor een nieuwe havenstad is gemaakt en daarmee te zien als een vervolg op het 'Feijenoord-model'.⁶

18. Realiseer.

De eilandblokken, zowel in hun architectonische articulatie als in hun positionering, hebben nog een oorsprong behalve het Feijenoordplan. In 1847 werd het plan voor het eerste Nieuwe Werk, door Rose ontworpen in 1842, aanvaard tussen de Leuvehaven en de nieuw te graven Veerhaven, in 1854 voor het tweede Nieuwe Werk dat bestond uit de Westerhaven - de

4 Hetty Berens, 'Havenstad of stad en haven', in: Herman Moscoviter (red.) *Op de groei gemaakt 'gerieflijkheden voor een wel-ingerigte stad' Anderhalve eeuw Gemeentewerken Rotterdam*, Rotterdam 1996, p.141

5 Berens, idem, p.142-143

6 Berens, idem

tegenwoordige Calandstraat - en een aantal bouwblokken met woon- en pakhuizen tussen deze haven en de Maas.⁷ Hiermee was rond 1860 de eerste uitbreiding van Rotterdam naar het westen een feit. Het Nieuwe Werk werd zowel de eerste als enige realisatie van Roses concept van een havenstad: een meer orthogonale configuratie van havenbassins, brede kades en straten, pleinen aan het water, grote blokken met zowel burelen, pakhuizen en woningen, begeleid door strikte bouwvoorschriften en verordeningen.

19. Breid uit.

Hetty Berens heeft het, naar ontwerp van Rose, uitgevoerde Nieuwe Werk met name beschreven in termen van de specifiek stedenbouwkundige ontwerp- en beheersmiddelen die er zijn toegepast en die te begrijpen zijn als uitwerkingen van de stedenbouw zoals die in het stratenplan voor Cool en Rubroek wordt beschreven: de als architectonische eenheid vormgegeven bouwblokken met in het oog springende kenmerken als een doorlopende kroonlijst, rondboogvormen, gepleisterde banden en omlijstingen, uniforme vensters, gevels met hijsbalken, afgeronde hoeken van de bouwblokken en de met klinkers bedekte en met bomen omzoomde kades.

We kunnen de bebouwing van de Veerhaven, zowel wat betreft zijn aanleg als zijn verschijningsvorm, echter ook zien als een één op één simulatie van hoe Rose zich de eilandblokken van zijn tweede Coolpolderplan in gebouwde werkelijkheid voorstelde. We hoeven wat we zien rond de Veerhaven maar uit te breiden: de Westerhaven doortrekken tot aan Delfshaven en de Veerhaven tot aan de Westzeedijk. Nog voordat het Coolpolderplan kon worden gepresenteerd blijkt op de kaart uit 1858 het Nieuwe Werk al deels voltooid en in gebruik te zijn. Dit impliceert dat het Coolpolderplan als uitbreiding gezien kan worden van het Nieuwe Werk, een zeer specifiek, met grote precisie gemaakt stedenbouwkundig project.

20. Stroom door.

Deze vaststelling draait de gebruikelijke volgorde van een grootschalig, papieren stedenbouwkundig plan dat leidt tot kleinschaligere, architectonische preciseringen 180 graden om. Eerst is er de precieze uitvoering in de vorm van een deelplan, dan wordt deze uitgebreid in een totaalplan. Het vertelt iets over het collage- en bricolage-achtige karakter van Roses stedenbouwkundige opgave: een benadering waarbij hij steeds specifieke oplossingen bedacht voor specifieke problemen. Deze werden achteraf verzameld op de kaart van de stad als geheel en verenigd in 'het' grote stedelijk project. Het algemene en grootschalige werd ontleend aan het concrete en specifieke. Er vond een constante reflectie plaats op ingrepen en voorstellen die vanuit beperkte vraagstellingen waren ontwikkeld, om ze vervolgens onder te brengen in een strategie die voor de gehele stad gold. Hiervan is de kaart uit 1858 het belangrijkste bewijs: hierop zien we immers

alles verzameld en met terugwerkende kracht als een samenhangend stedenbouwkundig plan gepresenteerd. De immanente eenheid binnen deze stedenbouw als optelsom van civiel-technische ingrepen, bestond niet uit vorm of techniek, maar uit een zich gaandeweg ontwikkeld denken over de stad in termen van doorstroming.

21. Zet in gang.

Ook al zou dit beter binnen de categorieën van stadsontwerp, stadsbestuur, Monumentenzorg en het beheer van de openbare ruimte vallen, kunnen we de singels van Rose niet beschouwen als op zichzelf staande stedenbouwkundige artefacten. We kunnen dit project niet in een bureaucratische mal dwingen, waar het ook niet uit is voortgekomen. We moeten begrijpen dat de precieze vorm en inrichting van de singels een zeer zacht gegeven is. We kunnen Roses oorspronkelijke bijdrage aan de woonontwikkeling van de stad dan ook niet traceren in de eigenlijke fysieke en visuele karakteristieken van de singels. We moeten de singels begrijpen als een strategie, een tracé, een concept en een politiek waarvan de fysieke effecten zich over de gehele stad uitstrekten en zouden kunnen blijven uitstrekken. Als we de geschiedenis van Roses ingreep door de eeuwen heen volgen zien we dan ook dat er niet één lijn, boom, huis, eend of oever exact hetzelfde is als in de tekeningen uit 1842. We zien wel hoe de meest diverse en onvoorspelbare stedelijke ontwikkelingen - zoals de wederopbouw na het bombardement - gestructureerd werden door Roses tracé en de betekenis die hij eraan gegeven had. We zien dat stedenbouw ook in de historische zin niet gezien kan worden als architectuur - als het realiseren van artefacten - maar als het in gang zetten van ontwikkelingen, waarvan de precieze consequenties per definitie niet te overzien zijn, behalve met terugwerkende kracht.

22. Bescherm.

Wat bescherming rechtvaardigt is de herkenbare, ruimtelijk en visueel samenhangende, wijze waarop de lineaire en openbare singelstructuur door de aanwezigheid van de constanten water (met onderliggend monument van waterhuishoudkundige techniek), groen (met bijbehorende landschappelijke inrichting en beplantingsplan) en 'decorum' (van negentiende-eeuwse villa- en herenhuisbebouwing), verschillende stadsdelen en een groot aantal stedelijke programma's moeiteloos aaneenschakelt. Het is in dit tracé, of in deze routing door de stad, dat we de oorspronkelijke hoofdingrediënten (idee, techniek en beeld) van Roses plan krachtig gebundeld -en grotendeels nog in werking- terugvinden.

Zoals Rose de logistiek en de esthetiek van de singels gebruikte om de stad te organiseren en stedelijke ontwikkeling en dynamiek in gang te zetten, zo zou de monumentenstatus van een beschermd stadsgezicht de drijfveer kunnen zijn voor rehabilitatie van dit stedelijke ensemble met naast water en groen, wandbebouwing en artefacten als stoomgemalen, bruggen, vuilvishuisjes, duikers, straatmeubilair, solitaire bomen etcetera. Alleen door de kwaliteit van de openbare ruimte

te restaureren cq te intensiveren kan het Waterproject zijn onderhevige dynamiek terugkrijgen en weer een op de toekomst gericht project worden, van betekenis voor de hele stad.

23. Doe.

En dat is wat de historicus en wellicht ook de monumentenzorger moet doen; hij moet zowel de ambities als de eigenlijke werkingen van een krachtlijn als die van de singels blootleggen, en deze transponeren in een project dat eveneens toekomst gericht is. Net zoals Rose gaandeweg zijn Rotterdamse carrière het beroep van stadsarchitect en ingenieur-adviseur van Gemeentewerken opnieuw uitvond, zou ook de Monumentenzorg gebruik moeten maken van de precaire historiciteit van het Waterproject om voor zichzelf een actieve rol binnen de levende stad te formuleren.

Ernst van der Hoeven
Wouter Vanstiphout

November 1998

Crimson